

Stanisław Hoc

Uniwersytet Opolski

ORCID 0000-0003-4248-3664

shoc@op.pl

Odpowiedzialność karna członków sił zbrojnych państw obcych

Słowa kluczowe: członek sił zbrojnych, jurysdykcja, NATO SOFA, zasada terytorialności

Streszczenie. Publikacja dotyczy odpowiedzialności karnej członków sił zbrojnych państw obcych, czyli personelu wojskowego i cywilnych pracowników towarzyszących siłom zbrojnym. Jest to wyjątek od zasady terytorialności. Poruszane są kwestie dotyczące statusu sił zbrojnych państw obcych stacjonujących w RP, przede wszystkim amerykańskich, oraz geneza tego stanu od zakończenia II wojny światowej.

Criminal liability of members of the armed forces of foreign states

Keywords: member of armed forces, jurisdiction, NATO Status of Forces Agreement (SOFA), principle of territoriality

Summary. This publication deals with the criminal liability of members of the armed forces of foreign countries, that is both military personnel and civilian employees accompanying the armed forces. This constitutes an exception to the principle of territoriality. There are discussed matters concerning the status of the armed forces of foreign countries stationed in Poland, first of all the American ones, and also the genesis of such a state since the end of World War II.

Przez pojęcie członków sił zbrojnych należy rozumieć personel wojskowy i cywilnych pracowników towarzyszącym siłom zbrojnym.

Zgodnie z art. 5 k.k. ustawę karną polską stosuje się do sprawcy, który popełnił czyn zabroniony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, jak również na polskim statku wodnym lub powietrznym, chyba że umowa międzynarodowa, której Rzeczypospolita Polska jest stroną, stanowi inaczej.

Rozważania na temat odpowiedzialności karnej członków sił zbrojnych rozpocząć należy od istoty zasady terytorialności, jaką jest obowiązek stosowania polskich przepisów karnych, jeśli miejscem popełnienia czynu zabronionego jest terytorium RP bądź gdy miejscem tym jest polski statek wodny (również stosowanie do art. 115 § 15 k.k. – stała platforma umieszczona na szelfie kontynentalnym) lub statek

powietrzny. Innymi słowy istotą zasady terytorialności jest stosowanie krajowych przepisów karnych w stosunku do wszystkich osób, które na (szeroko rozumianym) terytorium RP wykraczają przeciwko tym przepisom¹.

Przedmiotem naszego zainteresowania będą wyjątki od zasady terytorialności odnoszące się do członków sił zbrojnych państw obcych przebywających na terytorium RP².

Zdaniem Mariana Flemminga³ należy wyróżnić trzy główne modele podsiadłości żołnierza odbywającego służbę wojskową na obcym terytorium: po pierwsze całkowite wyłączenie jurysdykcji organów sądowych państwa pobytu z jednoczesną pełną podległością pod organy sądowe państwa macierzystego (wysyłającego); po drugie częściowa podległość organom sądowym państwa pobytu i organom sądowym państwa macierzystego (wysyłającego); po trzecie całkowita jurysdykcja organów sądowych państwa pobytu.

Od 1956 r. w Polsce problem jurysdykcji prawnokarnej żołnierzy państw obcych regulowany był w drodze umów międzypaństwowych.

Po II wojnie światowej na terytorium Polski stacjonowały radzieckie siły zbrojne w zasadzie *de facto* na podstawie Układu o przyjaźni, pomocy wzajemnej i współpracy powojennej między Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich a Rzeczpospolitą Polską z 21 kwietnia 1945 r. (Dz. U. Nr 47, poz. 268). Formalnie więc wojska radzieckie należy traktować jako siły okupacyjne w świetle art. 42 Regulaminu Haskiego z 18.10.1907 r. (Dz. U. z 1927 r., Nr 21, poz. 16)⁴.

Zawarcie Układu Warszawskiego z 14.05.1955 r. (Dz. U. z 1955 r., Nr 30, poz. 182 – istniał do 1.07.1991 r.) oraz umowy między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o statusie prawnym wojsk radzieckich czasowo stacjonowanych w Polsce z 17.12.1956 r. (Dz. U. z 1957 r., Nr 29, poz. 127) potwierdziło faktyczną sytuację. W 1957 r. państwa–strony tej umowy podpisały umowę o „liczebności, rozmieszczeniu i trybie dokonywania ruchów wojsk radzieckich stacjonujących w Polsce”⁵. Zgodnie z umo-

¹ M. Nawrocki, *Miejsce popełnienia czynu zabronionego*, Warszawa 2016, s. 55.

² Np. M. Fleming, *Status prawny żołnierzy na obcym terytorium*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1997, nr 1, s. 3-18; M. Filar, *Status prawnokarny wojsk NATO stacjonujących na terytorium Polski (zagadnienia wybrane)*, [w:] *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci profesora Stanisława Waltosia*, red. J. Czapska, A. Gaberle, A. Światłowski, A. Zoll, Warszawa 2000, s. 751 i n.; M. Nawrocki, *Wyłączenie zasady terytorialności w prawie karnym (art. 5 k.k.) na przykładzie umowy międzynarodowej Polska – NATO (SOFA)*, [w:] *Obywatel, państwo, społeczność międzynarodowa*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, E. Cała-Wacinkiewicz, D. Wacinkiewicz, Warszawa 2014, s. 585 i n.; S. Hoc, *Komentarz do art. 26, 85 i 117 Konstytucji RP*, Warszawa 2021, s. 102 i n.

³ M. Fleming, *Status prawny żołnierzy na obcym terytorium*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1997, nr 1, s. 6.

⁴ K. Grzebyk, [w:] *Konstytucja RP*, t. II, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016, s. 452.

⁵ A. Guzowski, *Umowy międzynarodowe regulujące status obcych sił zbrojnych obecnych na terytorium Polski*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2020, nr 2, s. 67 i n.

wą z 1956 r. wojskowy i cywilny personel stacjonujący na terytorium Polski oraz członkowie ich rodzin byli zobowiązani do przestrzegania prawa obowiązującego na terytorium państwa przyjmującego. Na jej mocy osoby wchodzące w skład radzieckich sił zbrojnych (cywilny i wojskowy) oraz członkowie ich rodzin za popełnione przestępstwo lub wykroczenie będą odpowiadać na zasadach przewidzianych przez polskiego ustawodawcę. Co do zasady, właściwe do rozpatrzenia spraw o przestępstwa popełnione przez żołnierzy radzieckich były polskie sądy i prokuratura.

Zgodnie z art. 9 umowy zagadnienia jurysdykcji związane z pobytom wojsk radzieckich na terytorium PRL reguluje się w sposób następujący: w sprawach o przestępstwa i wykroczenia popełnione przez osoby wchodzące w skład wojsk radzieckich lub członków ich rodzin na terytorium PRL z reguły stosuje się prawo polskie i działają sądy polskie, prokuratura oraz inne polskie organy właściwe do ścigania przestępstw i wykroczeń. W sprawach o przestępstwa popełnione przez radzieckich żołnierzy właściwa jest prokuratura wojskowa i sądownictwo wojskowe PRL.

Umowa przewidywała dwa wyjątki. Pierwszy z nich stanowiły sytuacje, gdy sprawcą popełnienia czynu zabronionego była osoba wchodząca w skład wojsk radzieckich lub członek rodziny takiej osoby, a pokrzywdzonym był Związek Radziecki, inna osoba wchodząca w skład wojsk radzieckich lub członek rodziny takiej osoby. Drugi wyjątek stanowiły sytuacje, gdy wykroczenie lub przestępstwo popełnione zostały przez żołnierza państwa wysyłającego w trakcie wykonywania przez niego obowiązków służbowych. W takich sytuacjach jurysdykcję karną nad sprawcą czynu zabronionego przejmowała strona radziecka. Jednak zgodnie z umową państwa-strony miały możliwość zwrócenia się do siebie z prośbą o przekazanie lub przejęcie sprawy. Nie ustalono jednak form i procedury występowania z taką prośbą, a prośby miały być rozpatrywane w duchu życzliwości.

Na podstawie art. 10 umowy, w przypadku popełnienia przestępstw przeciwko wojskom radzieckim stacjonowanym na terytorium PRL oraz żołnierzom wchodzącym w ich skład sprawcy ponoszą taką samą odpowiedzialność, jak za przestępstwa przeciwko polskim siłom zbrojnym i polskim żołnierzom. Zgodnie z art. 11 umowy właściwe organy polskie i radzieckie będą wzajemnie udzielały sobie wszelkiej pomocy łącznie z pomocą prawną w zakresie ścigania przestępstw i wykroczeń wymienionych w art. 9 i 10 umowy. Zasady i tryb udzielania pomocy określiło oddzielne porozumienie stron (z 21.10.1957 r., Dz. U. z 1958 r. Nr 37, poz. 167). Natomiast na podstawie art. 12 umowy na wniosek właściwych władz polskich osoba wchodząca w skład wojsk radzieckich, winna naruszania porządku prawnego, zostanie odwołana z terytorium PRL.

W latach 1945-1993 na terytorium PRL przebywały oddziały Północnej Grupy Wojsk AR z dowództwem w Legnicy (zajęte 1/3 miasta). Warto zauważyć, iż Komisja mieszana, utworzona na podstawie art. 13 umowy, zajmowała się roz-

zeniami obywateli polskich, którzy ponieśli uszczerbek w mieniu i na zdrowiu na skutek pobytu wojsk radzieckich w PRL (do 1993 r. rozpatrzono około 7 tys. spraw, w tym 550 z tytułu śmierci 616 obywateli polskich – 249 żołnierze zastrzelili z broni palnej, w tym 69 na tle rabunkowym, 250 zginęło w spowodowanych przez żołnierzy wypadkach komunikacyjnych, 50 zginęło podczas działań wojennych)⁶.

Rząd Tadeusza Mazowieckiego 7 września 1990 r. zwrócił się do rządu ZSRR z notą o zawarcie układu o wycofaniu wojsk radzieckich z Polski. Oficjalne rozmowy rozpoczęto w Moskwie 11 grudnia 1990 r., z kolei 8 kwietnia 1991 r. rozpoczęło się oficjalne wycofywanie z Polski Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej. W dniu 27 października 1991 r. parafowano traktat o wycofaniu Sił Zbrojnych ZSRR z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej⁷ i mimo braku podpisanych traktatów międzynarodowych, wycofywanie wojsk było realizowane przez stronę radziecką. Rząd Jana Olszewskiego 22 maja 1992 r. podpisał pakiet porozumień dotyczących wycofania wojsk Federacji Rosyjskiej z terytorium RP, które zakończono 17 września 1993 r. Należy zauważyć, iż również 22 maja 1992 r. w Moskwie został podpisany traktat między Rzeczpospolitą Polską a Federacją Rosyjską o przyjaźni i dobrosąsiedzkiej współpracy (Dz.U. z 1993, Nr 61, poz. 291).

Przed przystąpieniem do NATO Polska uczestniczyła w programie Partnerstwa dla Pokoju (*Partnership for Peace*) – inicjatywie państw–stron Traktatu Północnoatlantyckiego skierowanej do państw Europy Środkowo-Wschodniej, aspirujących do dołączenia do NATO. W ramach PdP Polska podpisała sporządzoną 19 czerwca 1995 r. w Brukseli „Umowę między Państwami–Stronami Traktatu Północnoatlantyckiego a innymi państwami uczestniczącymi w Partnerstwie dla Pokoju, dotyczącą statusu ich sił zbrojnych” (Dz. U. z 1998 r., Nr 97, poz. 605). Należy zauważyć, że państwa–strony Traktatu Północnoatlantyckiego zawarły 19 czerwca 1951 r. umowę dotyczącą statusu ich sił zbrojnych (NATO SOFA), którą RP podpisała, a która weszła w życie dnia 21 października 1999 r. (Dz. U. z 2000, Nr 21, poz. 257). Umowa ta ma fundamentalne znaczenie, składa się z preambuły, po której zdefiniowano najważniejsze określenia zastosowane w umowie oraz artykułów merytorycznych. Niektóre rozwiązania umowy NATO SOFA zostały ocenione także w doktrynie⁸.

⁶ M.L. Krogulski, *Okupacja w imię sojuszu. Armia Radziecka w Polsce w latach 1944–1956*, Warszawa 2000; M.L. Krogulski, *Okupacja w imię sojuszu. Armia Radziecka w Polsce w latach 1956–1993*, Warszawa 2003; M. Czulicki, *Wybrane aspekty pobytu Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej w Polsce w latach 1945–1993*. Warszawa Biuro Bezpieczeństwa Narodowego (bez daty); B. Międzybrodzki, *Przestępstwa żołnierzy Armii Radzieckiej stacjonujących w Polsce w latach 1990–1993*, [w:] *Na z góry upatrzonych pozycjach*, red. B. Międzybrodzki, M. Gajda, K. Fudalej, M. Przeperski, Warszawa–Zabrze 2011.

⁷ *Zbiór dokumentów*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 1992, nr 3, s. 41 i n.

⁸ J. Stochel, *Siły zbrojne w rozumieniu umowy NATO SOFA*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2006, nr 4, s. 3 i n.; A. Ziółkowska, *Odpowiedzialność karna a odpowiedzialność dyscyplinarna w wojsku, zagadnienia materialnoprawne*, Warszawa 2020, s. 37 i n.

W art. II ustanowiono zasadę przestrzegania prawa państwa przyjmującego i powstrzymywania się od jakiejkolwiek działalności niezgodnej z duchem Umowy, a w szczególności od jakiejkolwiek działalności politycznej w tym państwie⁹. Bardzo duże znaczenie mają postanowienia dotyczące sprawowania jurysdykcji pomiędzy Państwem przyjmującym i Państwem wysyłającym. Organy wojskowe Państwa wysyłającego mają prawo sprawowania w granicach Państwa przyjmującego pełnej jurysdykcji karnej i dyscyplinarnej, przyznanej im przez prawo Państwa wysyłającego w stosunku do wszystkich osób podlegających prawu wojskowemu tego Państwa. Natomiast organy państwa przyjmującego sprawują jurysdykcję nad członkami sił zbrojnych lub ich personelu cywilnego oraz członkami ich rodzin w odniesieniu do przestępstw popełnionych na terytorium Państwa przyjmującego i karalnych zgodnie z jego prawem. Określono także prawo sprawowania jurysdykcji wyłącznej. Organom wojskowym Państwa wysyłającego przysługuje ona w stosunku do osób podlegających prawu wojskowemu tego Państwa w odniesieniu do przestępstw karalnych zgodnie z prawem Państwa przyjmującego, w tym przestępstw przeciwko bezpieczeństwu Państwa wysyłającego. Organy Państwa przyjmującego mają prawo sprawowania jej w stosunku do członków sił zbrojnych lub ich personelu cywilnego oraz członków ich rodzin w odniesieniu do przestępstw karalnych zgodnie z jego prawem, a niekaralnych zgodnie z prawem Państwa wysyłającego, w tym przestępstw przeciwko bezpieczeństwu Państwa przyjmującego. Ważne są zasady mające zastosowanie w sytuacji, gdy prawo sprawowania jurysdykcji jest zbieżne. Organy wojskowe Państwa wysyłającego mają pierwszeństwo w sprawowaniu jurysdykcji w stosunku do członków sił zbrojnych lub ich personelu cywilnego w odniesieniu do: przestępstw skierowanych wyłącznie przeciwko mieniu lub bezpieczeństwu tego Państwa lub przestępstw wyłącznie przeciwko osobie lub mieniu innego członka sił zbrojnych tego Państwa lub ich personelu cywilnego albo członka jego rodziny i w odniesieniu do przestępstw wynikających z podjęcia lub zaniechania jakichkolwiek czynności podczas wykonywania obowiązków służbowych. W odniesieniu do wszelkich innych przestępstw pierwszeństwo w sprawowaniu jurysdykcji będą mieć organy Państwa przyjmującego. Postanowienia NATO SOFA dopuszczają także możliwość zrzeczenia się prawa sprawowania jurysdykcji przez państwa mające pierwszeństwo w jej sprawowaniu. Przy wykonywaniu określonych czynności procesowych NATO SOFA ustanawia możliwość współdziałania przez organy Państwa przyjmującego i wysyłającego oraz świadczenia wzajemnej pomocy, np. przy aresztowaniu członków sił zbrojnych lub ich personelu cywilnego albo członków ich rodzin na terytorium Państwa przyjmującego i przy przekazywaniu takich osób organom, które sprawują w stosunku do nich jurysdykcję, a także przy

⁹ A. Zwierzyńska, *Status wojsk obcych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2000, z. 3, s. 91 i n.

prowadzeniu dochodzeń dotyczących przestępstw, a więc także w zbieraniu lub przedstawianiu dowodów itp. NATO SOFA statuuje gwarancję niewykonywania kary śmierci w Państwie przyjmującym przez organy Państwa wysyłającego, jeżeli przepisy Państwa przyjmującego nie posiadają kary śmierci w podobnej sprawie. W ramach art. VII obowiązuje zasada *res iudicata*. W przypadku, gdy oskarżony został osądzony przez organy jednej z Umawiających się stron i został uniewinniony albo skazany i odbywa lub odbył zasądzoną karę bądź został ułaskawiony, nie może być sądzony za to samo przestępstwo na terytorium tego samego Państwa przez organy innej umawiającej się strony. Ustanowiono także szereg uprawnień przysługujących członkom sił zbrojnych lub ich personelu cywilnego albo członkom ich rodziny, z których mogą skorzystać w sytuacji, gdy są ścigani zgodnie z jurysdykcją Państwa przyjmującego. Zalicza się do nich m.in. uprawnienie do niezwłocznego i szybkiej procedury zapoznania się przed procesem z zarzutem lub zarzutami wnoszonymi przeciwko niemu itp. Końcowe postanowienia art. VII odnoszą się do regularnych oddziałów wojskowych oraz formacji sił zbrojnych, którym przyznano prawo nadzorowania wszelkich obozów, obiektów lub innych nieruchomości zajmowanych przez nie na mocy porozumienia z Państwem przyjmującym, nadto mogą one podejmować niezbędne środki dla zapewnienia porządku i bezpieczeństwa na terytorium Państwa przyjmującego. Na obszarze innym niż wymienione wyżej terytorium żandarmeria wojskowa państwa wysyłającego może działać jedynie, opierając się na ustaleniach z organami Państwa przyjmującego, w porozumieniu z nimi i tylko w zakresie, w jakim te działania są niezbędne dla zapewnienia dyscypliny i porządku wśród członków sił zbrojnych¹⁰.

Reasumując, należy stwierdzić, iż art. VII jest podstawowym i jednocześnie spornym – ze względu na atrybut suwerenności terytorialnej – artykułem umowy.

Służby w obcych siłach zbrojnych nie są przedmiotem regulacji w Umowie NATO SOFA, co wywołuje wiele problemów. Trudności przysparza również fakt posiadania przez daną osobę dwóch lub więcej obywatelstw państw będących stroną Umowy NATO SOFA, w tej kwestii bowiem Umowa NATO SOFA nie zawiera żadnej regulacji.

Warto wspomnieć o Umowie między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Federalnej Niemiec o czasowym pobycie członków sił zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej i członków sił zbrojnych Republiki Federalnej Niemiec na terytorium drugiego państwa, sporządzonej w Warszawie 23 sierpnia

¹⁰ S. Oraniec, *Odpowiedzialność karna członków sił zbrojnych Paktu Północnoatlantyckiego w świetle Traktatu z 1951 r.*, Warszawa 2000; A. Massalski, *Zagadnienia jurysdykcji karnej w stosunku do personelu wojsk sojusznicznych na etapie postępowania przygotowawczego w świetle odpowiedzi na kwestionariusz skierowany do wojskowych organów ścigania*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2020, nr 3.

2000 r. (Dz. U. z 2002 r., Nr 206, poz. 1750), a zwłaszcza o art. 6, czyli „Jurysdykcja karna i środki przymusu”.

Należy zauważyć, że Stany Zjednoczone są powiązane z krajami sojuszniczymi lub partnerskimi ponad 100 różnego rodzaju SOFA, które służą wielu istotnym interesom: 1) chronią amerykański personel wojskowy przed odpowiedzialnością cywilną i karną w systemach odbiegających od standardów demokratycznego państwa prawa lub nieodziewiercdających standardów amerykańskich; 2) ułatwiają sprawowanie dyscyplinarnej jurysdykcji nad umundurowanym personelem; 3) wpływają pozytywnie na opinię publiczną i poparcie Amerykanów dla rozmieszczania sił zbrojnych za granicą; 4) zmniejszają obciążenia finansowe i administracyjne związane z koniecznością zapłaty w państwie przyjmującym podatków, ceł, licencji i innych danin publicznych; 5) ułatwiają realizację misji poprzez ustanowienie wyraźnych praw w odniesieniu do takich kwestii, jak noszenie mundurów, broń, zapewnienie bezpieczeństwa instalacji, obsługa komunikacji czy procedowanie roszczeń o odszkodowania¹¹. W ramach SOFA działają różne modele odpowiedzialności karnej żołnierzy pozostających na misji poza granicami własnego kraju.

W dniu 20 sierpnia 2008 r. w Warszawie podpisano Umowę między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Stanów Zjednoczonych Ameryki dotyczącą rozmieszczenia na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej antybalistycznych obronnych rakiet przechwytyjących (nieratyfikowana). Zgodnie z umową, baza zostanie utworzona w miejscowości Słupsk-Redzikowo, a na jej terenie rozmieszczeni zostaną członkowie amerykańskich sił zbrojnych oraz personel cywilny. Umowa składa się z preambuły, szesnastu artykułów, załącznika i mapy bazy. Protokół wprowadzający zmiany do powyższej Umowy został podpisany 3 lipca 2010 r. w Krakowie. W tytule oraz w treści umowy w miejsce „antybalistycznych obronnych rakiet przechwytyjących” wpisano „system obrony przed rakietami balistycznymi”, a w konsekwencji uwidoczniło zmianę koncepcji wspólnego przedsięwzięcia z budowy konkretnych instalacji wojskowych (wyrzutni) w kierunku tworzenia przeciwrakietowego systemu obronnego. Protokół stanowi integralną część Umowy i wchodzi w życie tego samego dnia, co umowa (Dz. U. z 2011 r., Nr 219, poz. 1298).

Warto podkreślić, że w dyskusji nad możliwością rozmieszczenia elementów tarczy antyrakietowej w Polsce stwierdzono, iż w świetle Konstytucji RP, biorąc pod uwagę treść art. 90 Konstytucji RP w zw. z art. 117 Konstytucji RP, jest możliwe przekazanie kompetencji organów władzy państwowej w niektórych sprawach wyłącznie organizacji międzynarodowej lub organowi międzynarodowemu, ale nie

¹¹ P. Opitek, *Sprawowanie jurysdykcji karnej nad żołnierzami amerykańskimi w ramach SOFA*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2019, nr 2, s. 21.

innemu państwu¹². Wydaje się więc¹³, iż także zawarcie umowy o stworzeniu na terenie RP bazy wojskowej obcych wojsk nienależących do organizacji międzynarodowej, której teren byłby wyłączony spod zwierzchnictwa terytorialnego RP (a taki charakter ma większość baz amerykańskich na świecie¹⁴), byłby sprzeczny z Konstytucją RP. Jerzy Kranz i Anna Wyrozumska polemizują z poglądem Ryszarda Piotrowskiego, że związanie Polski umową w sprawie tarczy antyrakietowej wymagałoby zmiany Konstytucji. Podkreślają przy tym, że umowa ze Stanami Zjednoczonymi nie odbiega od standardowych umów ustanawiających bazy wojskowe na terytorium innych państw. Stacjonowanie obcych wojsk na terytorium państwa (w tym bazy wojskowe na obcym terytorium) ogranicza władzę państwa przyjmującego. Ograniczenie takie jest z reguły dobrowolne, a jego naturę i zakres można określić jedynie opierając się na konkretnej umowie¹⁵.

W dniu 11 grudnia 2009 r. w Warszawie podpisano Umowę między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Stanów Zjednoczonych Ameryki o statusie sił zbrojnych Stanów Zjednoczonych Ameryki na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2009 r., Nr 66, poz. 422), nazywaną SOFA Supplemental, która weszła w życie dnia 31 marca 2010 r. Jej celem było uzupełnienie i doprecyzowanie postanowień umowy NATO SOFA, w związku z czym w treści umowy występują liczne odwołania do postanowień umowy z 1951 r., znaczna część umowy poświęcona jest kwestiom związanym z budową i eksploatacją bazy przez Stany Zjednoczone, w umowie pojawiają się nieznane umowie NATO SOFA pojęcia wykonawcy kontraktowego czy lokalnego pracownika cywilnego¹⁶. Uwzględnia ponadto wiele spraw nieobjętych postanowieniami umowy NATO SOFA, które wynikają z celu i charakteru obecności sił zbrojnych Stanów Zjednoczonych i dotyczą m.in. działalności budowlanej oraz związanej z eksploatacją bazy przez wojska USA, jak np. ochrona środowiska, zatrudnianie lokalnych pracowników cywilnych czy nabywanie towarów lub usług przy zastosowaniu amerykańskich procedur zamówień publicznych.

Podstawowe znaczenie dla określenia jurysdykcji karnej nad amerykańskimi żołnierzami w Polsce ma art. VII pkt 1 lit. a i b SOFA NATO (jurysdykcja zbieżna), przy stosowaniu którego należy uwzględnić treść art. 13 pkt 1 SOFA Supplemental o treści:

---

¹² R. Piotrowski, *Instalacja systemu obrony przeciw rakietowej w świetle Konstytucji RP*, „Państwo i Prawo” 2009, z. 7, s. 20-36.

¹³ P. Grzebyk, [w:] *Konstytucja RP...*, s. 457.

¹⁴ B. Janusz-Pawletta, *Prawnomiędzynarodowy status obcych baz wojskowych*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2006, nr 2, s. 227 i n.

¹⁵ J. Kranz, A. Wyrozumska, *Kilka uwag o umowie polsko-amerykańskiej w sprawie tarczy antyrakietowej*, „Państwo i Prawo” 2009, z. 7, s. 42 i n.

¹⁶ A. Guzowski, *Umowy...*, s. 74.

Rzeczpospolita Polska uznaje szczególne znaczenie nadzoru dyscyplinarnego władz wojskowych Stanów Zjednoczonych nad członkami sił zbrojnych oraz skutki, jakie taki nadzór ma dla gotowości operacyjnej. Odpowiedzialne organy Rzeczypospolitej Polskiej, stosownie do art. VII ust. 3 litera c umowy NATO SOFA, życzliwie i niezwłocznie rozpatrzą wnioski władz wojskowych Stanów Zjednoczonych o zrzeczenie się pierwszeństwa Rzeczypospolitej Polskiej w sprawowaniu jurysdykcji karnej. Władze Rzeczypospolitej Polskiej uwzględnią takie wnioski, z wyjątkiem przypadków o szczególnym znaczeniu dla Rzeczypospolitej Polskiej.

Procedura składania wniosku o zrzeczenie się pierwszeństwa do sądenia została uregulowana w art. 13 pkt 3-5 SOFA Supplemental i brzmi następująco:

- 1) wniosek składany jest odpowiednio: Ministrowi Sprawiedliwości Rzeczypospolitej Polskiej lub właściwym władzom wojskowym USA;
- 2) strona ma 30 dni na jego rozpatrzenie i może w tym czasie zażądać (tylko jeden raz) przedstawienia dodatkowych informacji. Wniosek uważa się za uwzględniony, jeśli adresat wniosku nie ustosunkuje się do niego we wskazanym terminie lub w ciągu kolejnych 30 dni po otrzymaniu informacji uzupełniających;
- 3) w razie zaistnienia sporu co do pierwszeństwa sprawowania jurysdykcji, właściwe władze stron niezwłocznie podejmują konsultacje w celu rozstrzygnięcia tego sporu. Konsultacje powinny zakończyć się w ciągu 30 dni i w tym czasie strony nie będą kierować sprawy na drogę postępowania sądowego.

Państwa zobowiązały się do wzajemnego informowania o każdym przypadku mogącym podlegać ich zbieżnej jurysdykcji, ale z pewnymi wyjątkami. Zgodnie z art. 2 *in fine* SOFA Supplemental, Stany Zjednoczone nie są zobowiązane do powiadamiania, jeśli przypadek dotyczy członków sił zbrojnych lub ich personelu cywilnego w odniesieniu do przestępstw skierowanych wyłącznie przeciwko mieniu lub bezpieczeństwu USA lub przestępstw wyłącznie przeciwko osobie lub mieniu innego członka sił zbrojnych tego państwa lub ich personelu cywilnego albo członka jego rodziny. W takiej sytuacji amerykańskim organom wojskowym przyznano pierwszeństwo w prawie do sądenia. Umowa ma bardziej rozbudowany charakter i zawiera, oprócz przepisów dotyczących podziału jurysdykcji, szczegółowe regulacje dotyczące aresztowania, prowadzenia dochodzenia i uwięzienia. Ogólnie rzecz biorąc, Stany Zjednoczone, jako jeden z aspektów ramach starań o zapewnienie maksymalnej jurysdykcji karnej, chcą nie tylko sądzić swoich żołnierzy w ramach amerykańskiego prawa, ale cały czas czuwają nad losem tymczasowo aresztowanego, nawet jeśli gospodarz zachowuje jurysdykcję lub wniosek złożony na podstawie art. 13 SOFA Supplemental pozostaje nierozstrzygnięty¹⁷.

Rząd Stanów Zjednoczonych wystąpił z propozycją zawarcia nowej umowy, która powinna zawierać regulację trzech głównych aspektów polsko-amerykańskie-

¹⁷ P. Opitek, *Sprawowanie...* s. 32 i n.

go partnerstwa strategicznego: współpracy obronnej ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki, funkcjonowania sił zbrojnych USA w Polsce oraz wsparcia infrastrukturalnego i logistycznego dla tych sił w Polsce.

Podczas rozmów odnośnie do zwiększenia obecności sił zbrojnych USA w Polsce strona amerykańska wskazywała zasadniczą potrzebę znowelizowania bazy prawnej dotyczącej stacjonowania swoich wojsk na terytorium RP, podkreślając rosnącą skalę zaangażowania wojskowego Stanów Zjednoczonych Ameryki w Polsce. Wspólnie wypracowano tekst projektu Umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Stanów Zjednoczonych Ameryki o wzmocnionej współpracy obronnej. Umowa w zakresie zasad dotyczących statusu sił zbrojnych USA oraz towarzyszącego im personelu powiela, co do zasady, rozwiązania funkcjonujące na podstawie Umowy SOFA RP – USA. Istotne *novum* stanowią postanowienia wykonujące deklaracje prezydenckie przyjęte w 2019 r., w których strona polska zadeklarowała zapewnienie niezbędnej infrastruktury wojskowej dla zwiększonej obecności sił zbrojnych USA w Polsce. Zmianie ulegnie formuła obecności tych sił. Będzie ona miała charakter trwały i bardziej długofalowy, co dodatkowo wpłynie na specyfikę potrzeb amerykańskich żołnierzy i towarzyszącego im personelu. Umowa reguluje zasady projektowania wyżej wymienionej infrastruktury, jej budowy i utrzymania, a także wskazuje konkretne projekty budowlane, które finansowane będą przez Polskę. Umowa określa także katalog wsparcia logistycznego, które będzie oferowane siłom zbrojnym USA trwale obecnym w Polsce. Zmiany w tym obszarze pozwolą stworzyć odpowiednie warunki dla trwałej obecności sił zbrojnych USA w Polsce, zarówno w obecnie planowanej skali, jak i możliwego dalszego jej rozszerzenia. Z tych względów dotyczą one regulacji odnoszących się wprost do statusu sił i personelu USA, ale także ich rodzin, jak również wykonawców kontraktowych Stanów Zjednoczonych Ameryki, co będzie stanowiło istotny argument w dalszych staraniach o zwiększenie amerykańskiej obecności wojskowej w Polsce (druk nr 573 z 26.08.2020 r. uzasadnienie). Umowa została podpisana w Warszawie w dniu 15 sierpnia 2020 r. Podczas debaty sejmowej nad projektem umowy doszło do wyrażenia przez posłów opozycji wielu zdań krytycznych w stosunku do treści umowy. Wnoszono m.in., że umowa nie określa wszystkich kosztów, które poniesie strona polska, zrzeczono się pierwszeństwa jurysdykcji, nie było konsultacji z opozycją w procesie negocjacji, umowa jest petencka, a nie partnerska, uwzględniono szeroki immunitet dla wojsk amerykańskich. Ogólnie: dla strony polskiej jest mniej korzystna niż umowa z 2009 r. Z tymi stanowiskami usiłował polemizować minister obrony narodowej, czynił to jednak niemerytorycznie, odsyłając do podobnych umów zawartych przez Stany Zjednoczone z Bułgarią, Chorwacją, Estonią, Litwą, Łotwą, Niemcami, Holandią, Rumunią, Węgrami, Izraelem i Egiptem, a ponadto – jego zdaniem – w kwestii jurysdykcji

przyjęto inny mechanizm niż w umowie z 2009 r. [sprawozdanie stenograficzne z 17. posiedzenia Sejmu RP w dniu 16 września 2019 r., s. 97-106). Sejm w dniu 17 września 2020 r. wyraził zgodę na dokonanie przez Prezydenta RP ratyfikacji umowy (363 głosy za, 14 przeciw, 69 wstrzymało się), Dz. U. poz. 1827].

Prezydent RP w dniu 9 listopada 2020 r. ratyfikował umowę, która weszła w życie dnia 13 listopada 2020 r. (Dz. U. poz. 2154).

Zgodnie z art. 37 ust. 3 umowy w dniu jej wejścia w życie utraciły moc obowiązującą:

- 1) Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Stanów Zjednoczonych Ameryki o statusie sił zbrojnych Stanów Zjednoczonych Ameryki na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, podpisana w Warszawie dnia 11 grudnia 2009 r. (Dz. U. z 2010 r., poz. 422);
- 2) Porozumienie z dnia 15 lipca 2015 r. między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Stanów Zjednoczonych Ameryki o uzgodnionych obiektach na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2015 r., poz. 1555);
- 3) Porozumienie z dnia 21 grudnia 2018 r. między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Stanów Zjednoczonych Ameryki zmieniające Porozumienie z dnia 15 lipca 2015 r. między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Stanów Zjednoczonych Ameryki o uzgodnionych obiektach i terenach na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019 r., poz. 314).

Umowa składa się z preambuły, 37 artykułów, aneksu A – uzgodnione obiekty i tereny, aneksu B – wsparcie dla obecności sił zbrojnych USA, załącznika 1 do Aneksu B – lista projektów infrastrukturalnych zapewnianych przez Polskę.

Warto zwrócić uwagę na bardzo ważny art. 14 – jurysdykcja karna:

1. Rzeczpospolita Polska uznaje szczególne znaczenie nadzoru dyscyplinarnego władz sił zbrojnych USA nad członkami sił zbrojnych USA oraz skutki, jakie taki nadzór ma dla gotowości operacyjnej. Tym samym Rzeczpospolita Polska, na wniosek Stanów Zjednoczonych i w celu realizacji zobowiązania o wzajemnej obronie, niniejszym korzysta ze swojego suwerennego prawa i zrzeka się pierwszeństwa Rzeczypospolitej Polskiej w sprawowaniu jurysdykcji karnej, stosownie do Artykułu VII ustęp 3 litera (c) umowy NATO SOFA. W przypadkach o szczególnym znaczeniu dla Rzeczypospolitej Polskiej, władze Rzeczypospolitej Polskiej mogą wycofać to zrzeczenie poprzez wystosowanie do właściwych władz wojskowych USA pisemnego oświadczenia nie później niż trzydzieści (30) dni od daty otrzymania notyfikacji, o której mowa w ustępie 2 niniejszego Artykułu. Władze Rzeczypospolitej Polskiej mogą również wystosować wskazane oświadczenie przed otrzymaniem takiej notyfikacji.
2. Z zastrzeżeniem szczególnych ustaleń, które mogą zostać poczynione w zakresie czynów karalnych mniejszej wagi, siły zbrojne USA niezwłocznie notyfikują

władze Rzeczypospolitej Polskiej o każdym wszczęciu postępowania w trybie ustępu 1 niniejszego Artykułu.

3. W razie zaistnienia sporu co do jurysdykcji, właściwe władze Stron niezwłocznie podejmują konsultacje w celu rozstrzygnięcia tego sporu. Wspólne określenie jurysdykcji zwykle następuje nie później niż w terminie trzydziestu (30) dni od dnia rozpoczęcia konsultacji, chyba że właściwe władze Stron zdecydują o wydłużeniu tego terminu na czas określony. Do czasu zakończenia konsultacji Strony nie kierują sprawy do postępowania sądowego.
4. W przypadku ścigania przez władze Rzeczypospolitej Polskiej członka sił zbrojnych lub personelu cywilnego lub członka rodziny, jurysdykcja nie będzie sprawowana przez sądy wojskowe Rzeczypospolitej Polskiej.
5. Członkowie sił zbrojnych lub personelu cywilnego lub członkowie rodzin nie będą sądzeni pod nieobecność bez swojej zgody, chyba że bezpodstawnie nie stawili się przed sądem po otrzymaniu należytego powiadomienia o dacie rozprawy oraz gdy dopuścili się nieusprawiedliwionej nieobecności wobec władz sił zbrojnych USA.
6. Siły zbrojne USA pomagają władzom Rzeczypospolitej Polskiej w zapewnieniu stawiennictwa oskarżonych lub podejrzanych i świadków będących członkami sił zbrojnych lub personelu cywilnego bądź członkami rodzin przed organami wymiaru sprawiedliwości na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej podczas wszystkich postępowań, gdzie obecność tych osób jest wymagana.
7. Władze Rzeczypospolitej Polskiej udzielają pomocy Stanom Zjednoczonym w zapewnieniu stawiennictwa osób niepodlegających prawu wojskowemu Stanów Zjednoczonych podczas wszystkich postępowań prowadzonych przez siły zbrojne USA na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, podczas których obecność tych osób jest wymagana.
8. Współpraca związana z pomocą w prowadzeniu wszelkich koniecznych postępowań dotyczących przestępstw, zgodnie z Artykułem VII ustęp 6 litera (a) umowy NATO SOFA, odbywa się, jeśli to możliwe, bezpośrednio pomiędzy organami odpowiedzialnymi za prowadzenie wnioskowanych czynności. Odpowiednie organy Stron mogą przyjmować ustalenia dotyczące szczegółów współpracy. Na wniosek, właściwe organy jednej ze Stron mogą uczestniczyć w czynnościach dowodowych prowadzonych przez właściwe organy drugiej Strony. W trakcie prowadzenia śledztwa, władze jednej ze Stron wezmą pod uwagę wszelkie dowody zebrane przez lub sprawozdania ze śledztw odpowiednich władz drugiej Strony zgodnie z obowiązującym prawem i przepisami.
9. W czynnościach prowadzonych przez USA, dotyczących przestępstw popełnionych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, wszyscy pokrzywdzeni oraz

świadkowie będą mieli takie same prawa i przywileje, jakie przyznawane są pokrzywdzonym i świadkom z USA, zgodnie z prawem USA.

10. Członkowie sił zbrojnych lub personelu cywilnego zwolnieni są z płacenia kar, grzywnien lub podobnych opłat nakładanych przez organy Rzeczypospolitej Polskiej w sprawach wynikających z wykonywania obowiązków służbowych przez tych członków.

Między innymi w związku z art. 14 umowy poseł Marek Biernacki zwrócił się z interpelacją (nr 10061) do Prezesa Rady Ministrów w sprawie refundacji kosztów procesowych w sprawach obywatele RP kontra członkowie Sił Zbrojnych USA stacjonujących na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, zadając dwa pytania: „1. Czym kierował się rząd RP, rezygnując *de facto* z części swej suwerenności?, 2. Czy przewiduje Pan Premier stworzenie specjalnego funduszu, z którego finansowane byłyby koszty procesów, które zamiast przed polskim wymiarem sprawiedliwości będą musiały się toczyć przed sądami amerykańskimi? Przypomnę, że koszty procesowe w USA są wielokrotnie wyższe niż w naszym kraju i znakomitej większości obywateli po prostu nie będzie stać na dochodzenie swych praw”. Odpowiedzi udzielił sekretarz stanu w MON Wojciech Skurkiewicz w sposób wysoce ogólny, stwierdzając m.in.:

Podkreślenia wymaga fakt, że Rzeczypospolita Polska sprawuje wyłączną jurysdykcję karną w stosunku do przestępstw, które są karalne zgodnie z prawem polskim, a nie są karalne na podstawie prawa amerykańskiego. Ponadto wyłączna jurysdykcja jest sprawowana przez Rzeczpospolitą Polską w przypadku przestępstw przeciwko bezpieczeństwu państwa, obejmujących zdradę państwa, sabotaż, szpiegostwo lub naruszenie jakichkolwiek przepisów dotyczących tajemnicy państwowej albo tajemnicy związanej z obronnością naszego kraju.

Po pierwsze użyto określeń nieznanymi prawu polskiemu: zdrada państwa, sabotaż, tajemnica państwowa, tajemnica związana z obronnością, a po drugie rząd nie przewiduje stworzenia specjalnego funduszu¹⁸.

Reasumując, należy przyjąć, że umowa z 15.08.2020 r. jest zasadniczo zgodna z interesami naszego państwa. Rząd RP, chcąc szerszej obecności wojsk amerykańskich w RP, dokonuje zakupów bezprzetargowych sprzętu wojskowego u producentów amerykańskich, dlatego władze polskie zgodziły się na niektóre rozwiązania nierównoprawne, praktyka funkcjonowania tej umowy pozwoli na jej ocenę, aczkolwiek „większy może więcej”.

¹⁸ A. Guzowski, *Umowa między Rządami Rzeczypospolitej Polskiej i Stanów Zjednoczonych o wzmacnionej współpracy obronnej. Analiza porozumienia*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2022, nr 1, s. 15-24. Zdaniem tego autora, które należy podzielić, umowa reguluje obustronne relacje w sposób bardziej kompleksowy, ale wiele regulacji zawartych w umowie jest sformułowana w sposób ogólny, co może budzić w przyszłości wątpliwości w zakresie ich wykładni.

Niejako kończąc wywód główny, należy podkreślić, iż dniu 23 września 1999 r. Sejm uchwalił ustawę o zasadach pobytu wojsk obcych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz zasady ich przemieszczania się przez to terytorium (Dz. U. z 2018 r., poz. 2110). Przepisów ustawy określających status wojsk obcych nie stosuje się do tych wojsk obcych, których status jest określony w umowach międzynarodowych ratyfikowanych w trybie art. 89 ust. 1 Konstytucji RP, czyli do wojsk NATO. W doprecyzowaniu kwestii związanych z nazewnictwem pomaga art. 2 wspomnianej ustawy, zawierający słowniczek pojęć: wojska obce, żołnierze wojsk obcych, personel cywilny, strona wysyłająca, organy wojskowe strony wysyłającej¹⁹.

Wskazano w literaturze, że „zakres, formy i skutki pobytu i przemieszczania się wojsk obcych na terytorium RP nie mogą kolidować z tą zasadą (suwerenności – S.H.) ani nie mogą oznaczać przekazywania podmiotowi ponadnarodowemu kompetencji organów władzy państwowej, bo – jak dotąd – żadna umowa międzynarodowa dotycząca spraw wojskowych nie została zawarta w trybie art. 90 Konstytucji”²⁰.

Wyrażony został pogląd, odmienny od stanowiska rządu RP, że państwo wysyłające winno aktualnie brać większą odpowiedzialność za obecność swoich wojsk na obcym terytorium, a tym samym ponosić w większym stopniu jej koszty²¹. Trafnie przyjmuje się, że przy całym szacunku dla naszych partnerów wojskowych trzeba mieć na względzie przede wszystkim interesy Polski w regulowaniu kwestii jurysdykcji karnej żołnierzy własnych i armii sojusznicznych²². Należy podkreślić, że jurysdykcja karna nad wojskiem i personelem amerykańskim poza krajem pozostaje w szczególnym zainteresowaniu Departamentu Obrony i Kongresu USA.

Na podstawie art. 726 ustawy z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny (Dz. U. poz. 655) w tytule ustawy z dnia 23 września 1999 r. o zasadach pobytu wojsk obcych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz zasadach przemieszczania się przez to terytorium wprowadza się następujące zmiany: 1) w tytule ustawy ogólne określenie przedmiotu ustawy otrzymuje brzmienie: „o zasadach pobytu wojsk obcych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, zasadach ich przemieszczania się przez to terytorium oraz zasadach udzielania pomocy wojskom sojusznicznym i organizacjom międzynarodowym”, nadaje się nowe brzmienie: art. 1 ust. 1, art. 3 ust. 1a, art. 3a ust. 1, art. 4 ust. 2a, a także dodaje się po art. 23 art. 23a–23h. Ustawa weszła w życie 23 kwietnia 2022 r.

¹⁹ S. Hoc, *op. cit.*, s. 150; A. Zwierzyńska, *op. cit.*, s. 97 i n.

²⁰ L. Garlicki, *Komentarz do art. 117*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. II, red. L. Garlicki, Warszawa 2001, s. 5.

²¹ J. Stochel, *Roszczenia międzyrządowe w świetle umowy NATO SOFA*, „Państwo i Prawo” 2010, z. 4, s. 29.

²² P. Opitek, *op. cit.*, s. 34.

Literatura

- Czulicki M., *Wybrane aspekty pobytu Północnej Grupy Wojsk Armii Radzieckiej w Polsce w latach 1945-1993*, Warszawa (bez daty).
- Filar M., *Status prawnokarny wojsk NATO stacjonujących na terytorium Polski (zagadnienia wybrane)*, [w:] *Zasady procesu karnego wobec wyzwań współczesności. Księga ku czci profesora Stanisława Waltosia*, red. J. Czapska, A. Gaberle, A. Światłowski, A. Zoll, Warszawa 2000.
- Garlicki L., *Komentarz do art. 117*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. II, red. L. Garlicki, Warszawa 2001.
- Grzebyk K., [w:] *Konstytucja RP*, t. II, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016.
- Guzowski A., *Umowa między Rządami Rzeczypospolitej Polskiej i Stanów Zjednoczonych o wzmacnionej współpracy obronnej. Analiza porozumienia*, „Przegląd Prawa Publicznego” 2022, nr 1
- Guzowski A., *Umowy międzynarodowe regulujące status obcych sił zbrojnych obecnych na terytorium Polski*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2020, nr 2.
- Hoc S., *Komentarz do art. 26, 85 i 117 Konstytucji RP*, Warszawa 2021.
- Janusz-Pawletta B., *Prawom międzynarodowy status obcych baz wojskowych*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2006, nr 2.
- Kranz J., Wyrozumka A., *Kilka uwag o umowie polsko-amerykańskiej w sprawie tarczy antyrakietowej*, „Państwo i Prawo” 2009, z. 7.
- Krogulski M.L., *Okupacja w imię sojuszu. Armia Radziecka w Polsce w latach 1944-1956*, Warszawa 2000.
- Krogulski M.L., *Okupacja w imię sojuszu. Armia Radziecka w Polsce w latach 1956-1993*, Warszawa 2003.
- Massalski A., *Zagadnienia jurysdykcji karnej w stosunku do personelu wojsk sojusznicznych na etapie postępowania przygotowawczego w świetle odpowiedzialności na kwestionariusz skierowany do wojskowych organów ścigania*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2020, nr 3.
- Międzybrodzki B., *Przestępstwa żołnierzy Armii Radzieckiej stacjonujących w Polsce w latach 1990-1993*, [w:] *Na z góry upatrzonych pozycjach*, red. B. Międzybrodzki, M. Gajda, K. Fudalej, M. Przeperski, Warszawa-Żabrze 2011.
- Nawrocki M., *Miejsce popełnienia czynu zabronionego*, Warszawa 2016.
- Nawrocki M., *Wyłączenie zasady terytorialności w prawie karnym (art. 5 k.k. na przykładzie umowy międzynarodowej Polska-NATO (SOFA)*, [w:] *Obywatel, państwo, społeczność międzynarodowa*, red. K. Flaga-Gieruszyńska, E. Cała-Wacinkiewicz, D. Wacinkiewicz, Warszawa 2014.
- Opitek P., *Sprawowanie jurysdykcji karnej nad żołnierzami amerykańskimi w ramach SOFA*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2019, nr 2.
- Oraniec S., *Odpowiedzialność karna członków sił zbrojnych Paktu Północnoatlantyckiego w świetle Traktatu z 1951 r.*, Warszawa 2000.
- Piotrowski P., *Instalacja systemu obrony przeciwrakietowej w świetle Konstytucji RP*, „Państwo i Prawo” 2009, z. 7.
- Stochel J., *Roszczenia międzyrządowe w świetle umowy NATO SOFA*, „Państwo i Prawo” 2010, z. 4.
- Stochel J., *Sily zbrojne w rozumieniu umowy NATO SOFA*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2006, nr 4.
- Ziółkowska A., *Odpowiedzialność karna z odpowiedzialność dyscyplinarna w wojsku, zagadnienia materialnoprawne*, Warszawa 2020.
- Zwierzyńska A., *Status wojsk obcych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2000, z. 3.

